

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Рогатинської Ніни Зіновіївни на дисертацію Зражевського Олександра Володимировича «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Корупція залишається одним із найбільш небезпечних соціально-правових явищ, яке негативно впливає на ефективність функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, економічну стабільність, реалізацію прав і свобод людини, стан законності та рівень суспільної довіри до державних інституцій. Суспільна небезпечність корупції полягає не лише у заподіянні матеріальної шкоди державі, територіальним громадам, юридичним і фізичним особам, а й у деформації механізму публічного управління, використанні владних і службових повноважень у супереч публічним інтересам, створенні нерівних умов доступу до державних ресурсів та зниженні ефективності реалізації державної політики. Саме тому протидія корупції є одним із пріоритетних напрямів державної політики, а особливе місце в системі відповідних заходів належить кримінально-правовим засобам, спрямованим на реагування на найбільш суспільно небезпечні форми корупційної поведінки.

Особливої актуальності проблематика кримінально-правового забезпечення протидії корупції набуває в сучасних умовах, коли антикорупційне законодавство України продовжує активно трансформуватися, а кримінально-правові норми тісно взаємодіють із положеннями законодавства про запобігання корупції, публічну службу,

фінансовий контроль, конфлікт інтересів та декларування. За таких обставин важливого значення набувають забезпечення системності та правової визначеності кримінально-правового регулювання, належне розмежування корупційних кримінальних правопорушень із суміжними правопорушеннями, усунення законодавчих колізій і прогалин, а також визначення оптимального співвідношення кримінально-правових та інших правових засобів протидії корупції.

Додаткової гостроти зазначена проблема набуває в умовах воєнного стану та перспектив післявоєнного відновлення України. Значна концентрація фінансових ресурсів у сферах оборони, публічних закупівель, відновлення критичної інфраструктури, соціального забезпечення та реалізації міжнародних програм допомоги об'єктивно створює додаткові корупційні ризики. У цих умовах корупційні кримінальні правопорушення здатні завдавати шкоди не лише встановленому порядку здійснення публічної влади та економічним інтересам держави, але й опосередковано впливати на її обороноздатність, економічну та національну безпеку. Це актуалізує необхідність пошуку такого механізму кримінально-правового реагування, який забезпечував би невідворотність відповідальності за суспільно небезпечні корупційні прояви та водночас відповідав принципам правової визначеності, справедливості й пропорційності.

Важливість дослідження посилюється також необхідністю виконання Україною міжнародних антикорупційних зобов'язань та подальшої європейської інтеграції. Удосконалення кримінально-правових механізмів протидії корупції має здійснюватися з урахуванням міжнародних і європейських стандартів, позитивного зарубіжного досвіду та водночас особливостей національної правової системи. Незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, дискусійними залишаються питання визначення поняття і системи корупційних кримінальних правопорушень, їх класифікації, встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак відповідних

складів, кримінально-правової кваліфікації, диференціації відповідальності та оцінювання ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції.

Отже, необхідність підвищення ефективності кримінально-правової протидії корупції, удосконалення відповідних положень кримінального законодавства та практики їх застосування, врахування нових корупційних ризиків, пов'язаних із воєнним станом і майбутньою відбудовою держави, а також приведення національних механізмів протидії корупції у відповідність до міжнародних та європейських стандартів обумовлюють актуальність, теоретичну і практичну значущість обраної теми дисертаційного дослідження.

Обґрунтованість наукових положень дисертації та їх достовірність забезпечено тим, що автор у повній мірі врахував чинне національне законодавство, його офіційні та доктринальні тлумачення, використав законодавство зарубіжних країн, міжнародні правові стандарти впровадження заходів кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Передусім, хочемо акцентувати увагу на чіткому визначенні дисертантом об'єкта і предмета дослідження, що, на жаль, у наш час зустрічається доволі нечасто в наукових роботах такого рівня. Правильне розуміння об'єкта та предмета дослідження дозволило автору зробити свою наукову ідею обґрунтованою, цілісною та завершеною, донести до наукової спільноти власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму та зробити дисертацію вагомим внеском не лише у правничу науку, а й у практичну діяльність правоохоронних органів.

Цінним також є те, що в процесі підготовки дисертаційного дослідження здобувач використав цілий комплекс сучасних загальних та спеціальних методів наукового пізнання. Про належне оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності свідчить системне використання комплексу загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, обраних відповідно до мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження. Їх

поєднання дало можливість дослідити протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації як складне кримінально-правове і кримінологічне явище, визначити закономірності його розвитку, детермінанти та сформувати відповідну систему протидії. Діалектичний метод використано для розкриття закономірностей розвитку кримінально-правової протидії корупції та її взаємозв'язку зі змінами суспільних відносин, антикорупційної політики держави, євроінтеграційними процесами та міжнародними зобов'язаннями України. Методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції дали змогу опрацювати наявні наукові підходи до розуміння корупції та корупційних кримінальних правопорушень, виокремити їх характерні кримінально-правові ознаки, узагальнити проблеми застосування відповідних норм та сформулювати пропозиції щодо їх удосконалення. Історико-правовий метод застосовано для дослідження генезису законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення та визначення основних етапів його розвитку. Системно-структурний метод використано для дослідження системи корупційних кримінальних правопорушень, їх класифікації та встановлення взаємозв'язків між окремими кримінально-правовими заборонами. Формально-юридичний метод дав можливість проаналізувати положення Кримінального кодексу України та антикорупційного законодавства, розкрити об'єктивні й суб'єктивні ознаки складів корупційних кримінальних правопорушень, а також виявити проблеми їх кримінально-правової кваліфікації. Порівняльно-правовий та міжнародно-правовий методи застосовано для вивчення зарубіжного досвіду протидії корупції, міжнародних антикорупційних стандартів і визначення можливостей їх адаптації до національного кримінального законодавства. Статистичний та документальний методи забезпечили опрацювання кількісних показників, матеріалів судової і правозастосовної практики, а також результатів діяльності антикорупційних органів, що дозволило оцінити окремі тенденції та проблеми ефективності кримінально-правового реагування на корупцію. Метод правового

моделювання використано для формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства та оптимізації системи кримінально-правових засобів протидії корупції.

Усі зазначені методи застосовувались у взаємозв'язку та взаємодії, відповідно до поставленої мети й завдань, об'єкта і предмета дослідження.

З аналізу дисертації видно, що під час проведеного дослідження було використано не лише юридичну літературу, а й цінну емпіричну базу, яка дозволила здобувачу окреслити складності у правозастосовчій практиці, зробити обґрунтовані висновки й узагальнення.

Зокрема, автором запропоновано на нормативно-правовому рівні закріпити обов'язковість врахування мотиву та мети як складових суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень незалежно від їх прямого зазначення в диспозиції статей Особливої частини КК України.

Також здійснено комплексне кримінально-правове осмислення ефективності покарання за корупційні кримінальні правопорушення в Україні з урахуванням його реального загально- та спеціально-превентивного впливу, а не лише формальної суворості санкцій, у тому числі в умовах воєнного стану;

Цікавою є, на думку офіційного опонента, аргументація ролі міжнародних механізмів антикорупційного моніторингу (зокрема GRECO) як системоутворювального чинника розвитку національної кримінально-правової протидії корупції та зовнішнього інструменту оцінювання ефективності імплементації міжнародних стандартів у кримінальне законодавство України.

Очевидним є те, що автор, працюючи над написанням дисертації, дотримувався процедури систематизації наукової літератури під час її аналізу. У процесі дослідження дисертант не абстрагувався у наукову розробку проблеми, а поставив конкретні та чіткі завдання, у зв'язку з чим дисертація отримала цікавий та корисний напрям не лише в науковому руслі,

що дозволило одержати практичні результати, сформулювати корисні для практичного застосування висновки.

Аналіз рецензованої дисертації дає змогу стверджувати, що в результаті проведеного дослідження автор досягнув зазначеної мети та виконав поставлені завдання. Причому сформульовані теоретичні висновки та пропозиції ґрунтуються на результатах узагальнення достатнього обсягу матеріалів правозастосування, зокрема, дані щодо проведених дисертаційних досліджень; законотворча діяльність щодо удосконалення норм права; правові позиції вищих судових інстанцій, практика ЄСПЛ, вітчизняна судова практика.

Загалом, обсяг використаних в роботі джерел права, класичних та сучасних наукових праць, матеріалів слідчо-судової практики забезпечив аргументований характер висновків та пропозицій, сформульованих автором, а гарантією їх достовірності й теоретичної обґрунтованості, є правильно визначені мета й завдання дослідження, структура та логіка викладеного матеріалу.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна роботи полягає в тому, що за характером розглянутих питань дисертація є новим за змістом комплексним теоретико-праксіологічним дослідженням кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Переважна більшість положень, винесених дисертантом на захист, та висновків, є новими або містять значну частку новизни. Здійснено низку узагальнень та авторських визначень, запропоновано додаткову аргументацію, висвітлено нові підходи та власне бачення шляхів подальшого удосконалення заходів кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Зокрема, автором запропоновано на нормативно-правовому рівні закріпити обов'язковість врахування мотиву та мети як складових суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень незалежно

від їх прямого зазначення в диспозиції статей Особливої частини КК України.

Дисертантом вперше здійснено комплексне кримінально-правове осмислення ефективності покарання за корупційні кримінальні правопорушення в Україні з урахуванням його реального загально- та спеціально-превентивного впливу, а не лише формальної суворості санкцій, у тому числі в умовах воєнного стану.

Здобувачем удосконалено наукові позиції щодо понятійно-категоріального апарату: «зловживання владою або службовим становищем», «істотна шкода», «неправомірна вигода», «використання повноважень», «корупційне кримінальне правопорушення», зокрема останнє пропонується визначати як передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов'язане з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди, яке необхідно закріпити у примітці до ст. 45 КК України через такі ознаки: суспільна небезпечність і кримінальна протиправність діяння; наявність ознак корупції; зв'язок діяння з неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями; умисна форма вини; належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень.

Слушною є пропозиція щодо періодизації становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення з виокремленням таких основних періодів: звичаєво-правовий (IX ст. – XVI ст.), імперський (сер. XVIII ст. – поч. XX ст.), радянський (поч. XX ст. до 1991 р.), незалежний (1991 р. до теперішнього часу), який охоплює кілька підперіодів: 1991–1995 рр. – становлення первинних засад національної антикорупційної політики; 1996–2013 рр. – формування кримінального та спеціального антикорупційного законодавства, його поступове наближення до міжнародних стандартів; з 2014 р. до

теперішнього часу – системне оновлення антикорупційного законодавства в контексті європейської інтеграції, створення спеціалізованих антикорупційних органів, запровадження категорії «неправомірна вигода», диференціація кримінальної відповідальності за корупційні злочини та пошук ефективної моделі кримінально-правової протидії корупції.

Підтримуємо позицію автора й щодо класифікації корупційних кримінальних правопорушень за характером неправомірної вигоди як об'єкта посягання, що дало змогу виявити нові підходи до систематизації складів корупційних злочинів залежно від природи вигоди - матеріальної чи нематеріальної, законної за формою, але незаконної за змістом.

Отже, роботі притаманна наукова новизна, порушено низку невисвітлених вітчизняною юридичною наукою проблем, розв'язання яких дозволить удосконалити систему кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Основні положення, висновки та практичні рекомендації, що містить дисертаційне дослідження, відображені у 8 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, та твоє тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та троє інших публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Список зазначених праць наведено в дисертації у повному обсязі. Публікації відповідають вимогам до опублікування результатів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Анотація оформлена згідно чинних вимог, у розширеній формі та повністю розкриває основні положення дисертаційного дослідження, не містить інформації, яка відсутня в роботі.

Дискусійні положення дисертаційної роботи. За результатами розгляду дисертації потрібно також звернути увагу автора на такі дискусійні положення:

1. У дисертації автором запропоновано періодизацію становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, яка охоплює звичаєво-правовий, імперський, радянський та незалежний періоди, останній з яких додатково поділяється на декілька підперіодів. Водночас потребують більш ґрунтовного обґрунтування критерії, покладені автором в основу визначення часових меж відповідних періодів. Зокрема, доцільно було б пояснити, чи визначальними при такій періодизації є зміни кримінального законодавства, трансформація державної антикорупційної політики, імплементація міжнародних стандартів або інституційні зміни у системі протидії корупції.

2. Певної конкретизації потребує авторський підхід до визначення ефективності покарання за корупційні кримінальні правопорушення. У роботі наголошується на необхідності врахування його реального загально- та спеціально-превентивного впливу, а не лише формальної суворості санкцій. Разом із тим доцільно було б чіткіше визначити критерії, за допомогою яких може бути встановлений саме превентивний ефект покарання, та пояснити, яким чином його можна відмежувати від впливу інших правових, організаційних та інституційних заходів протидії корупції.

3. У роботі значну увагу приділено міжнародним механізмам антикорупційного моніторингу, а роль GRECO визначено як системоутворювальний чинник розвитку національної кримінально-правової протидії корупції та зовнішній інструмент оцінювання ефективності імплементації міжнародних стандартів. Проте така характеристика потребує додаткової аргументації щодо безпосереднього впливу результатів міжнародного антикорупційного моніторингу саме на кримінальне законодавство України. Доцільно було б конкретизувати механізм такого

впливу та показати, які зміни кримінально-правового регулювання стали або можуть стати результатом виконання відповідних рекомендацій.

4. Емпірична база дисертації включає результати опитування 91 слідчого, 59 прокурорів та 72 адвокатів із семи регіонів України протягом 2021–2025 років. Водночас у роботі доцільно було б докладніше обґрунтувати принципи формування вибірки респондентів, критерії вибору зазначених регіонів та ступінь репрезентативності отриманих результатів. Особливої уваги потребує питання, наскільки результати такого опитування можуть бути екстрапольовані на загальноукраїнську практику застосування кримінально-правових норм у сфері протидії корупції.

У той же час, вказані зауваження носять дискусійний характер і суттєво не впливають на позитивну оцінку роботи, аналіз змісту якої свідчить про самостійність та цілісність проведеного дослідження, його актуальність й високий науковий рівень, суттєве теоретичне і практичне значення.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Аналіз тексту дисертації Зражевського Олександра Володимировича «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень інших авторів; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації. Зокрема, у рецензованій праці не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції дисертанта щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України є теоретично обґрунтованими та аргументованими. Тема дисертаційного дослідження є актуальною, сформульовані автором висновки та рекомендації є достатніми, характеризуються науковою новизною та

мають значення не лише для теорії кримінального права, кримінології, але й для правозастосовної практики.

Таким чином, дисертація, представлена Зражевським Олександром Володимировичем, є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому отримані нові науково-обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання, що має істотне значення для розвитку кримінального права, української науки та правозастосування.

Отже, вважаю, що дисертація на тему «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції», яка підготовлена за спеціальністю 081 «Право», відповідає вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 8 травня 2024 р. № 507), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12.07.2019 р.) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами і доповненнями від 8 травня 2024 р. № 507), а її автор – Зражевський Олександр Володимирович, заслуговує на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

завідувач кафедри кримінального права
та процесу Західноукраїнського
національного університету,
доктор юридичних наук, професор

Ніна РОГАТИНСЬКА